

Negativ straff i form av response cost og DRO i behandling av problematferd. Teori og praksis

Terje Fredheim

Habiliteringstjenesten i Hedmark, Sykehuset Innlandet HF

og

Jonny Finstad

Habiliteringstjenesten i Oppland, Sykehuset Innlandet HF

Resymé

Det er ikke alltid lett å skille spesielle behandlingsprosedyrer fra atferdsprosesser, eller -prinsipper. Bl.a. en prosedyre som DRO (differensiell forsterkning av annen atferd) beskrives ofte som positiv forsterkning. Vi skal imidlertid argumentere for at den innebærer vel så mye negativ straff, det vil si at sannsynligheten for atferd avtar fordi atferden fører til reduksjon av positive forsterkere. Den mest rendyrkede prosedyre som innebærer negativ straff er "response cost" ("responskostnad"). Prosedyren går ut på at bestemte former for atferd medfører inndragning av opptjente forsterkere. Dette ligner på vanlige reaksjoner i samfunnet generelt, som bøter og fengsel. DRO innebærer elementer av response cost, og er mye brukt i behandling av problematferd. Vi drøfter hva DRO er, og hvilke prinsipper for hva som påvirker atferd den involverer. Vi drøfter også mulige fordeler og ulemper, både behandlingsmessig og etisk, ved å bruke DRO, response cost og negativ straff generelt i behandling av problematferd.

Stikkord: Negativ straff; Positiv forsterkning; Differensiell forsterkning; Response cost; DRO

Innledning

I mange sammenhenger er det stort sett slutt på å bruke straff i behandling av problematferd. Dette gjelder imidlertid primært *positiv* straff, som innebærer reduksjon av atferd ved å presentere konsekvenser avhengig av atferd. Konsekvenser som fungerer atferdsreducerende kalles gjerne straffende eller aversive stimuli (Catania, 1998). Dette betyr ikke at slike stimuli trenger å være spesielt dramatiske; det er nok at de reduserer foregående atferd. Et "hysj"

Kontakt: Terje Fredheim, Sykehuset Innlandet HF, Habiliteringstjenesten i Hedmark, Hedmark næringspark Bygg 15, 2312 Ottestad. Telefon: 62 55 65 00, e-post: Terje.Fredheim@sykehuset-innlandet.no

kan være nok. Kapittel 4A (Sosial- og helsedirektoratet, 2004) utelukker imidlertid praksis bevisst bruk av positiv straff i behandling av problematferd, iallfall dersom det innebærer opplagte aversive stimuli. I barneoppdragelse og andre steder er det i prinsippet tillatt, selv om loven setter klare grenser for hva vi kan gjøre.

Negativ straff kan imidlertid oftere framstå som en mer akseptabel form for straff, og utelukkes heller ikke av Kapittel 4A. Grunnen er at denne formen for straff innebærer at sannsynligheten for atferd reduseres fordi forsterkere inndras, uteblir eller utsettes kontingent på gitte atferder. Negativ straff innebærer altså ingen direkte presentasjon av noe aversivt. Det er derfor viktig å utforske hvilke muligheter som ligger i bruk av negativ straff. Grunnen er at vi må kunne tilby mest mulig etisk og effektiv behandling av problematferd når behandling som er basert på positiv forsterkning har for liten effekt og når positiv straff er utelukket av ulike årsaker. I denne artikkelen skal vi drøfte negativ straff i ulike varianter, med hovedvekt på hvordan den fungerer og kan utformes i en prosedyre som brukes mye i behandling av problematferd: DRO.

En vanlig måte å arrangere negativ straff på: Response cost

For at negativ straff skal finne sted, må objektet eller hendelsen som trekkes tilbake, reduseres eller utsettes, være forsterkende (Catania, 1998; Laraway, Snyderski, Michael, & Poling, 2003). Den straffende effekten er med andre ord omvendt av den forsterkende: Jo mer effektiv en forsterker er, jo mer straffende er det at den fjernes. En typisk negativ straffeprosedyre er "response cost" ("responskostnad"). Denne er ofte basert på en eller annen form for "bøter" og andre typer tap når problematferd forekommer. Bøter ved for eksempel fartsovertredelser og feilparkering er kjent for folk flest, og er dermed en form for negativ straff som allerede har en plass i hverdagen (Matson & DiLorenzo, 1984). Begrepet response cost ble opprinnelig innført for å beskrive tap av positive forsterkere i forbindelse med positive forsterkningsprosedyrer (Weiner, 1962). Response cost kan med andre ord defineres som en negativ straffeprosedyre der positive forsterkere fjernes kontingent på fremvisning av en spesiell atferd, med det resultat at den framtidige sannsynligheten for atferden reduseres, jfr. definisjonen av negativ straff (Axelrod & Apsche, 1983).

Vanlig bruk av response cost i behandling går ut på å redusere eller utsette lommepenger, adgang til TV-titting, dessert, friminutt og andre antatte forsterkere kontingent på uønsket atferd (Gelfand & Hartmann, 1975). Horne og Øyen (2005) beskriver to eksempler: I det ene blir musikk fjernet avhengig av problematferd under busstur. I det andre eksemplet fører suging på tommel under foreberedelser til legging hos små barn til at foreldre stopper å lese. Lesing gjenopptas når barna slutter å suge på tommelen. De nevner også bøter ved forseelser og fengsel ved lovbrudd. Kahng, Tarbox og Wilke (2001) brukte response cost i behandling av protester mot spising: Barnet fikk ha en spesiell, ønsket gjenstand så lenge barnet ikke avviste maten, men gjenstanden ble fjernet når barnet avviste mat.

Response cost anvendes mye i forbindelse med "tegnøkonomi". Tegnøkonomi vil si at personen har anledning til å opptjene tokens ved å vise nærmere definert atferd. I tillegg innebærer tegnøkonomi ofte bruk av betingede forsterkere som kan veksles inn i mer primære, ubetingede forsterkere når personen har innhentet et visst antall betingede forsterkere (se Finstad, 2001). Primære, ubetingede forsterkere kalles gjerne sluttforsterkere eller terminalforsterkere. Response cost i forbindelse med tegnøkonomi innebærer at ett, flere eller alle tokens fjernes avhengig av at definert problematferd forekommer (Gelfand & Hartmann 1975; Kazdin 1972; Weiner, 1962). Dette kan medføre at det går lenger tid før personen

har tilstrekkelig med tokens til å veksle dem inn i en sluttforsterker. Response cost kan i spesielle tilfeller også bety at personen *mister* muligheten til å innhente sluttforsterkere: Systemet kan være så ”strengt”, eller sluttforsterkeren kan være en hendelse vi har liten kontroll over: Har ikke personen nok tokens til å få delta på et spesielt arrangement, kan det gå lang tid før en lignende sjanse byr seg.

Er alle differensielle forsterkningsprosedyrer virkelig forsterkningsprosedyrer?

Mange programmer og prosedyrer for å behandle problematferd er basert på presentasjon av positive forsterkere i en eller annen form. Formålet er å fremme ønsket atferd og dermed utkonurrere uønsket atferd. Opplagte eksempler er differensielle forsterkningsprosedyrer som DRA, DRI og DRH (se bl.a. Matson & DiLorenzo, 1984). Disse innebærer at forsterkere presenteres avhengig av henholdsvis alternativ, uforenlig (incompatible) eller hyppig (high rate) atferd. Forsterkere presenteres altså avhengig av at ønsket atferd faktisk forekommer. Disse prosedyrene er dermed utvilsomt positive forsterkningsprosedyrer. Differensiell forsterkning av sjelden, eller ”lavfrekvent”, atferd (DRL) innebærer også at forsterker presenteres avhengig av at definert atferd forekommer, men bare dersom det har gått en viss tid siden atferden forekom forrige gang. Tiden må selvfølgelig bestemmes i hvert tilfelle. Denne formen for differensiell forsterkning medfører med andre ord at korte intervaller mellom hver respons utsetter presentasjonen av forsterkere for atferden. Sagt på en annen måte: Prosedyren har elementer av negativ straff av responser som kommer for kort tid etter den forrige.

Den kanskje mest kjente, presumptive differensielle forsterkningsprosedyren er imidlertid DRO, iallfall når vi snakker om behandling av problematferd. DRO står for ”differential reinforcement of *other* behavior”, eller ”differensiell forsterkning av *annen* atferd” på norsk. Mange oppfatter DRO som en positiv forsterkningsprosedyre, kanskje uten å reflektere så mye over hvilke prosesser, eller atferdsprinsipper, den egentlig innebærer. I noen kliniske og pedagogiske miljøer blir prosedyrer, i dette tilfelle DRO, ofte oppfattet som identisk med prosesser, det vil si at prosedyren automatisk forteller hvilke atferdsprinsipper som er involvert. Mange tar ikke stilling til om prosedyren i realiteten går ut på for eksempel forsterkning, negativ straff eller endring av etablerende operasjoner. Dermed kan effekten av DRO og andre prosedyrer bli ”forklart” ved å vise til betegnelsen på prosedyren. Noen kan si at effekten av tiltaket ”skyldes” DRO, eller for eksempel avtalestyring (se Finstad, 2001). På den måten kan det tilsløres hva prosedyren egentlig går ut på og hva effekter skyldes. Effekter er verdifulle, men det er også viktig å vite *hva* som skaper dem. Når evaluering av prosedyrer skjer ut fra presise faglige analyser er det også lettere å analysere hvilke endringer som må gjøres når tiltak har liten effekt og når vi ønsker å oppnå bedre effekt. Slike muligheter har vi mindre av dersom vi bare snakker om generelle prosedyrer (se bl.a. Sturmey, 1996). Det er generelt viktig å understreke at alle prosedyrer som hevdes å være basert på forsterkning, og for den saks skyld enhver prosedyre, bør analyseres med hensyn til hvilke prinsipper de innebærer. Grunnen til dette er at det øker sannsynligheten for at behandling fungerer etter hensikten (se bl.a. Eikeseth, Lovaas & Holden, i trykk).

DRO er et godt eksempel på at forholdet mellom en prosedyre og prosesser, eller prinsipper for atferd, kan være komplisert. Nærmere bestemt er DRO en prosedyre som ikke helt er hva den ”gir seg ut for å være”, eller oppfattes som. Vi skal i fortsettelsen argumentere for at DRO har vesentlige innslag av negativ straff. Vi vil også drøfte hvilke andre atferdsprinsipper den kan involvere, hvordan den kan redusere problematferd, samt gi eksempler

på hvordan DRO kan arrangeres.

Hva går DRO ut på?

DRO innebærer negativ straff

Differensiell forsterkning av annen atferd (DRO) er en prosedyre der forsterker blir presentert når definert atferd *ikke* har forekommet i løpet av et gitt tidsintervall (Catania, 1998; Rolider & Van Houten, 1990). DRO arrangert som tegnøkonomi vil si at *tokens* blir levert hver gang definert atferd ikke har forekommet i et gitt tidsintervall. Et forhåndsdefinert antall tokens, for eksempel i form av "fullt brett", fører til sluttforsterker. Annen bruk av DRO kan illustreres med følgende eksempel: Fravær av selvskading i løpet av et bestemt intervall fører til oppmerksomhet i form av ros og klapp på skulder. Alt i alt kan DRO arrangeres på utallige måter (se bl.a. Finstad, 1994). Prosedyren kan med andre ord brukes til å redusere nær sagt hvilken som helst problematferd.

En like viktig side ved DRO er imidlertid at forekomst av definert problematferd medfører at forsterkere uteblir, eller *utsettes*. Når DRO arrangeres som tegnøkonomi medfører problematferd at det går lenger tid før "brettet er fullt", det vil si før sluttforsterker kan innhentes. Også i eksemplet med selvskading, uten bruk av tegnøkonomi, medfører selvskading at presentasjon av forsterker utsettes. DRO, både når vi bruker tegnøkonomi og ikke, kan arrangeres på to hovedmåter: (1) Det må gå en bestemt, fast tid uten problematferd før forsterker presenteres, eller (2) et helt intervall, det vil si en hel, fast periode, må være fri for problematferd før forsterker presenteres. Det siste betyr for eksempel at dagen deles inn i timer, og at forsterker gis hver gang timen har gått uten problematferd. Et intervall etterfølges vanligvis av et nytt intervall umiddelbart. Parallelt med de to arrangementene kan utsettelse av forsterker når problematferd forekommer skje på to måter: (1) Til det har gått en bestemt, fast tid uten problematferd, eller (2) til det har gått et helt intervall uten forekomst av problematferd. Det første betyr at tiden starter på nytt når problematferd forekommer. Det siste betyr at det må gå et helt, *nytt* intervall pluss det som var igjen av forrige intervall, det vil si der problematferden forekom, før forsterker presenteres.

Uansett hvordan vi arrangerer utsettelse av forsterker ved DRO-prosedyrer innebærer det negativ straff på en måte som ligner på klassisk response cost. Ikke nok med det: Ved ikke å framvise uønsket atferd *unngår* personen tilbakeholdelse eller utsettelse av forsterkere. Dette har likheter med betinget unngåelse (Sidman, 1960/1988), og understreker at DRO innebærer negativ straff. Vi vil imidlertid presisere en forskjell mellom response cost og DRO: Ved response cost skjer det en aktiv inndragning av forsterker, mens DRO innebærer tilbakeholdelse, eller utsetting, av forsterker.

Kan DRO også innebære forsterkning?

I en DRO-prosedyre er tid uten forekomst av atferd, det vil si fravær av atferd, det eneste kriteriet for presentasjon av forsterkere. Forsterkning er imidlertid en prosess som innebærer at konsekvenser øker sannsynligheten for framtidig forekomst av atferd de presenteres kontingent på (Catania, 1998). Fravær av atferd er "ikke-atferd", og kan ikke forsterkes. Det er ulogisk å definere atferd som ikke skal framvises som målatferd i en forsterkningsprosedyre. Problemer med å forstå DRO som en forsterkningsprosedyre har blitt behørig omtalt i litteraturen (bl. a. Catania, 1996, Sulzer-Azaroff & Mayer, 1991). DRO innebærer i prinsippet også at all annen atferd enn den definerte problematferden, det vil si atferden vi vil redusere, kan lede

til forsterkere. I en DRO-prosedyre har vi imidlertid ikke definert hvilke andre atferder forsterkere skal presenteres avhengig av. I og med at forsterkerlevering er bestemt av tiden som har gått siden siste forekomst av problematferd, er det nokså tilfeldig hvilken atferd som forekommer når tiden for presentasjon av forsterker er inne. Det eneste vi vet noenlunde sikkert er at det ikke er den definerte problematferden. Hadde vi definert hvilken atferd vi skulle forsterke, ville det for øvrig ikke vært en DRO-prosedyre, men sannsynligvis en DRA- eller DRI-prosedyre. En generell mulighet i DRO er også at vi helt utilsiktet kan forsterke problematferd som vi ikke har definert. Det er med andre ord viktig å definere nøye hva DRO-prosedyrer skal omfatte.

Med andre ord: Kall gjerne DRO en forsterkningsprosedyre, men vær klar over hva det innebærer. DRO er iallfall ikke en forsterkningsprosedyre slik vi vanligvis definerer det, selv om vi *kaller* den for en forsterkningsprosedyre. Det er nok en gang hvilke prosesser, eller atferdsprinsipper, vi anvender som avgjør hva prosedyren går ut på. Selv om det er tvilsomt å kalle DRO en ren forsterkningsprosedyre, er det likevel *prosedyremessig* mulig å levere forsterkere avhengig av at definerte atferder ikke har forekommet. Da må forsterkere defineres som stimuli som kan opprettholde *en eller annen* atferd. Vi skal senere drøfte andre forhold som kan forklare at DRO kan virke, og virke svært effektivt.

Et mer presist navn på DRO

Det er altså essensielt ved DRO at den er en form for negativ straff, response cost-prosedyre. I og med at den utsetter forsterkere kontingent på definert atferd, har Rolider og Van Houten (1990) foreslått et nytt navn på DRO, nemlig "kontingent forsterkningsutsettelse" ("contingent reinforcement postponement", CRP). Det synes vi lyder presist.

Et makabert argument mot at DRO er en forsterkningsprosedyre

På dette tidspunktet har vi tro på at de fleste er overbeviste om at DRO ikke er en typisk forsterkningsprosedyre. De som ikke måtte være enige blir det kanskje av følgende argument: En DRO-prosedyre, der forsterker blir levert avhengig av fravær av atferd, består ikke Ogden Lindsleys "Dead man test" (White, 1986)! Et dødt menneske oppfyller automatisk kriteriene for presentasjon av forsterkere i en DRO-prosedyre. Ikke nok med det: "Vedkommende" vil kunne innhente forsterkere så ofte som prosedyren tillater. Og for å gjengi mer av Lindsleys litt groteske argument: "Hvis et dødt menneske kan gjøre det, eller se ut til å gjøre det, er det ikke atferd!". Vi skal ikke gå videre på dette. Vi vil imidlertid legge til at dersom en person ser ut til å være ved svært dårlig helse, er det trolig viktigere ting å tenke på enn å presentere "forsterkere"!

DRO: Noen nyanser

Er DRO bare en negativ straffeprosedyre?

DRO er en prosedyre som kan inneholde flere prosesser, eller atferdsprinsipper. En analyse av hvilke prosesser som er aktive i et DRO-tiltak kan derfor avdekke mer enn at det er bare en negativ straffeprosedyre. Iallfall kan det være verdt å beskrive noen nyanser: I en DRO-prosedyre kan det gå en viss tid før målatferd, og dermed utsettelse av forsterker, finner sted første gang. Det er derfor rimelig å anse DRO som en positiv forsterkningsprosedyre, og iallfall ikke en negativ straffeprosedyre, inntil forekomst av målatferd medfører utsettelse av forsterkerpresentasjon første gang. Dette forutsetter at personen ikke har fått informasjon om betingelsene på forhånd. Dette betyr at DRO, iallfall i en introduksjons-

fase, kan oppleves som en forsterkningsprosedyre av verbalt svakfungerende personer. Mer verbale personer har normalt krav på å bli orientert om prosedyrer, og vil være klar over at det er innslag av det som innebærer negativ straff helt fra starten. Det er heller ingenting i veien for at det kan vare ganske lenge før forsterkere må utsettes. Vi har gjennomført DRO-prosedyrer hvor det har gått svært lang tid før problematferd forekom første gang. Flere forhold gjør imidlertid at dette trolig ikke har vært rene DRO-prosedyrer: Personen har visst om betingelsene, og fravær av problematferd har trolig vært et resultat av verbal påvirkning, eller regelstyring. Sagt på en annen måte: Personen har vært bevisst på hvilken atferd vedkommende ikke skal vise. Tilstrekkelig verbale personer kan også utlede hvilke atferder som er uforenlige med inndragning eller utsettelse av forsterkere. Dette vil i praksis være alternativ eller uforenlig atferd. I så fall er det like mye en DRA- eller DRI-prosedyre, henholdsvis. I tillegg kan problematferden i utgangspunktet ha hatt lav forekomst. En DRO-prosedyre blir imidlertid ubønnhørlig en negativ straffeprosedyre så snart klienten erfarer at problematferd fører til utsettelse av forsterker.

DRO kan være en "myk" form for negativ straff

DRO kan også framstå som en "myk" form for response cost, det vil si at den ikke er response cost i mest rendyrket forstand. Vi har nevnt at DRO ikke innebærer *inndragning*. Et mykere preg ved DRO viser seg også ved at det går en stund før forsterker faktisk uteblir, i motsetning til i utpregede response cost-prosedyrer. Dette er tilfelle både når forsterker utsettes til det har gått en bestemt, fast tid uten problematferd og når den utsettes til det har gått et helt, nytt intervall uten forekomst av problematferd. Hvorvidt det "myke" preget er en fordel eller ulempe når det gjelder klientens opplevelse og effekt av tiltaket, må avgjøres i hvert tilfelle. Det er uansett ingen tvil om at også den potensielt mykere varianten er en form for response cost og at eventuell virkning av prosedyren må forklares med negativ straff. For øvrig er det ingenting i veien for å myke opp enhver response cost-prosedyre, også når den ikke kombineres med DRO. Poenget, etter vår mening, er at tradisjonen med å utarbeide DRO-prosedyrer kan ha stimulert ulike måter å arrangere response cost på.

Andre sider ved DRO

I likhet med en rekke andre prosedyrer, ikke minst differensielle forsterkningsprosedyrer, går DRO ut på at personen velger å avstå fra forsterkere som opprettholder problematferd. I stedet innhenter personen forsterkere som er avhengige av fravær av atferden eller avhengig av andre atferder. Denne helt generelle siden ved DRO kan beskrives ved hjelp av matchingteori, som handler nettopp om forhold som bidrar til at vi utfører noen handlinger og ikke andre handlinger (Herrnstein, 1970. Se Holden, 2003, for en mer tilgjengelig framstilling). Matchingteori går ikke minst ut på at valg mellom responser påvirkes av forsterkeres *kvalitet*, jfr. at effekten av DRO er helt avhengig av at forsterkere som presenteres ved fravær av problematferd er minst like effektive som forsterkere som måtte følge av problematferd.

DRO kan også beskrives som en form for beriket miljø (se bl.a. Horner, 1980): Generelt større tilgang på forsterkere for *enhver* atferd reduserer faren for at klienten viser problematferd som produserer sine egne forsterkere. Beriket miljø som forklaring innebærer bruk av prinsipper fra matchingteori. Og nettopp hvor hyppig forsterkere presenteres i DRO er et interessant aspekt: Baseline kan for eksempel vise en inter-respons-tid (tid mellom hver respons, IRT) på fire minutter. Dette betyr at det i snitt går fire minutter mellom hver gang klienten viser problematferden. I DRO er det vanlig å halvere IRT fra baseline når prosedyren skal iverksettes. I så fall vil prosedyren ha intervaller på to minutter, og forsterkertettheten vil være to

minutter. Det er imidlertid ingenting i veien for å operere med kortere intervaller, og ved svært hyppig atferd er det uunngåelig tale om korte DRO-intervaller. Forsterkning ved DRO-prosedyrer kan med andre ord i noen tilfeller bli så sjenerøs at den i praksis fungerer som non-kontingent forsterkning (NCR) (Holden, 2004). I så fall vil habituering, også kalt metning, være en aktuell forklaring. Dette kan til en viss grad også være tilfelle når vi bruker andre forsterkere enn forsterkere som opprettholder problematferden. Dette kalles *generell* habituering, eller metning. Vi viser til Holden (2004) for en drøfting av forhold som kan forklare effekten av NCR og NCR-lignende DRO.

Alt i alt kan vi betrakte DRO som en form for "helgardering", som det het i god, gammaldags fotballtipping da tippekampen hadde sin storhetstid og Wolverhampton Wanderers eller Stoke City var på TV hver lørdag, og da Raufoss IL og Gjøvik/Lyn befant seg i norsk toppserie. En oppsummering av effekter av DRO kan være at den inneholder både negativ straff, og forsterkning: På den ene siden medfører problematferd utsatt og dermed mindre tilgang på forsterkere. Negativ straff kan dermed bli en grunn for å avstå fra problematferden. På den andre siden medfører fravær av problematferd at det dukker opp mer forsterkere enn før. Uansett hva personen gjør, bare ikke definert problematferd, vil forsterkning komme hyppigere. Dette kan være en grunn til å gjøre "noe annet enn problematferden", og hvorfor ikke vise alternativ eller uforenlig atferd?

Andre forhold

For at ethvert tiltak som er basert på konsekvenser av atferd skal være effektivt, er det nødvendig å etablere et pålitelig, kontingent forhold mellom atferd og konsekvenser. For at utsettelse (eller inndragning) av forsterkere skal være effektivt kreves det også at det virkelig er *forsterkere* som utsettes. For at DRO, og dermed utsettelse av forsterkere, skal være effektiv, må personen også ha tilgang på effektive *slutt*forsterkere. Dette synes ikke alltid å være tilfelle. Særlig i tegnøkonomi må den som utarbeider og utfører prosedyren sikre at betingede forsterkere kan veksles inn i effektive, mer ubetingede forsterkere. I motsatt fall kan tokens opphøre å være betingede forsterkere. Balansegangen mellom rikelig tilgang, men uten at det oppstår habituering, eller metning, slik at verdien avtar, er også nødvendig for at utsettelse skal fungere som negativ straff.

DRO og etikk

I den grad DRO innebærer utsettelse og inndragning av forsterkere, og dermed er en myk form for response cost, har dette etiske konsekvenser. Det øker sjansen for at klienten, klientens representanter og personell som utfører behandlingen opplever behandlingen som sosialt valid. I den grad det er tale om behandling av mennesker med psykisk utviklingshemning som får kommunale omsorgstjenester, øker det sjansen for at behandlingen oppfyller krav til etisk forsvarlighet i Kapittel 4A (Sosial- og helsedirektoratet, 2004). DRO er imidlertid aktuelt i langt flere sammenhenger enn de som er regulert av Kapittel 4A.

Nok et poeng er verdt å nevne: I valget mellom prosedyrer basert på ren response cost og DRO, er det som regel liten tvil om hva som er å foretrekke. I rene response cost-prosedyrer må personalet reagere på klienten når klienten viser problematferd. I DRO forholder personalet seg primært til klienten når det har gått en viss tid *uten* forekomst av problematferd, for å levere forsterker. Sjansen er med andre ord større for at samhandling skjer når klienten viser ønsket atferd. Det sier seg selv at DRO iallfall i "gode" perioder er etisk mer riktig enn prosedyrer som kun fokuserer på konsekvenser av problematferd.

Response cost, og dermed DRO, kan også ha uheldige effekter

I og med at DRO innebærer response cost og dermed er en form for straff, kan DRO også ha bivirkninger, akkurat som straff generelt kan ha bivirkninger. Det kan iallfall være verdt å tenke over dem. Vi skal nevne fire slike:

1. Straff fører per definisjon til unnslippelse eller unngåelse av de straffende hendelsene (Axelrod & Apsche, 1983). Dette kan skje ved at vi blir passive, eller holder oss borte fra personer eller andre stimuli som korrelerer med straff, eller aversive stimuli. En uheldig bivirkning av response cost, også i form av DRO, *kan* derfor være at forsterkere mister sin verdi, fordi de er forbundet med negativ straff. Det kan dermed også bli mindre negativt straffende å utsette (eller inndra) dem. Slike effekter *kan* svekke og i verste fall ødelegge effekten av tiltaket.

2. En annen mulig begrensning ved response cost er at forsterkere ikke kan inndras når personen ikke har noen forsterkere. Da har personen heller ikke noe å tape på vise problematferd. Dette kan medføre friere "spillerom" for å vise problematferd, særlig når response cost er eneste tiltak. Spesielt intellektuelt velfungerende klienter vil kunne "utnytte" perioder hvor det ikke er konsekvenser av problematferd. Noe av det samme kan skje dersom DRO er eneste tiltak. Det er derfor viktig å sikre at personen virkelig har anledning til å innhente forsterkere som kan konverteres til effektive sluttforsterkere. Av den grunn er arrangementet i en DRO-prosedyre svært viktig.

3. Uønsket atferd ved tilbaketrekking eller utsettelse kan også forekomme. Dette har likheter med ekstinksjonsindusert aggresjon, det vil si aggressive reaksjoner på at forsterkere uteblir. Dette kan vise seg i form av diskusjoner, protester, hyl, slag og kasting av gjenstander (se Holden, 2003). Tilbakeholdelse og spesielt inndragning av forsterkere kan også ha noen av de samme aversive egenskapene som positiv straff har (Perone, 2003). Slike uønskede effekter må selvsagt vurderes nøye, og avslutning av tiltak kan være en løsning dersom de forekommer i alvorlig grad.

4. Nok en bieffekt kan være overforbruk av nærpå personer (Bassett & Blanchard, 1977). Response cost, også i form av DRO, kan redusere alvorlig problematferd svært effektivt. Effektive prosedyrer er ofte etterspurte. Prosedyrer kan dermed bli tatt i bruk overfor mindre alvorlig problematferd. Dette kan redusere effekten av forsterkere, inkludert den forsterkende tilleggsverdien av at spesielle personer presenterer forsterkere. I tillegg kan det redusere motivasjon og kreativitet når det gjelder å utforme mindre inngripende metoder som er basert på positiv forsterkning og opplæring i ønsket atferd. Det kan bli en sovepute.

Det er viktig å planlegge behandling slik at vi unngår slike bivirkninger. Uansett bør vi sjelden eller aldri bruke negativ straff som eneste behandling. Det er stor enighet om at forsøk på å fjerne atferd bør ledsages av forsøk på å etablere *alternativ* atferd. Når det gjelder intellektuelt velfungerende personer, som i større grad har alternative handlinger allerede eller relativt lett kan lære det, kan vi noen ganger ta "lettere" på denne oppgaven. I slike tilfeller kan DRO, eller strukturingsprogrammer i form av for eksempel avtalestyring (se Finstad, 2001), være mer forsvarlig å anvende som eneste tiltak. Generelt er det viktig å gjøre funksjonelle analyser av atferd, slik at vi kan iverksette mest mulig presis behandling. Funksjonelle analyser munner ofte ut i DRA-prosedyrer og prosedyrer som tar sikte på å redusere motivasjonen for å vise problematferd. Det siste innebærer ikke minst å sørge for at forsterkere er der i utgangspunktet, slik at mye av poenget å vise problematferd forsvinner. Et eksempel på dette er NCR (se bl.a. Holden, 2004). DRO er ikke minst et alternativ når vi ikke kjenner atferdens funksjoner fullt ut, og når vi ikke kan holde tilbake forsterkere som opprettholder problematferden. Ved DRO er det imidlertid alltid viktig å kartlegge hva som

er effektive forsterkere og å individualisere behandlingen maksimalt.

DRO og negativt forsterket atferd, verbal atferd

Vi har kun tatt for oss DRO i forbindelse med positivt forsterket atferd. Det er også i en slik sammenheng DRO er mest brukt. Vi vil bare nevne at DRO selvfølgelig også kan brukes i forbindelse med negativt forsterket atferd. I så fall er det *unnslippelse* som er forsterkende, og prosedyren kalles da DNRO (differensiell *negativ* forsterkning av annen atferd) (se Vollmer, Marcus & Ringdahl, 1995). Nærmere bestemt unnslipper personen en mer eller mindre aversiv situasjon, for eksempel et gjøremål, når det har gått en viss tid uten forekomst av problematferd. Et eksempel er å få avslutte et gjøremål når det har gått ti sekunder uten angrep eller selvskading.

Vi har også stort sett beskrevet de ikke-verbale sidene av response cost og DRO. I behandling av tilstrekkelig verbale personer er det selvfølgelig naturlig å gjøre bruk av ulike former for avtaler. Vi kan beskrive for klienten hvilke atferder vi ønsker mer og mindre av, og hvilke betingelser som gjelder for ønsket og uønsket atferd. Klienten kan selvfølgelig også være med å utarbeide mål og tiltak selv. Dette kan innlemmes som en del av for eksempel avtalestyring (Finstad, 2001), som igjen inneholder elementer av DRA og DRI.

Konklusjoner

Vi har tatt en sjanse og har snakket eksplisitt om straff. Vi har imidlertid poengtert hvilken form for straff det er tale om, og prøvd å få fram at den kan foregå både human og etisk. Tenker vi oss om er det vanskelig å se for seg et samfunn hvor negativ straff ikke forekommer. Oppfører vi oss dårlig mot noen, er det i mange sammenhenger bare rett og rimelig at "strømmen av forsterkere" fra vedkommende avtar eller opphører. At det kan være et viktig virkemiddel i forbindelse med behandling er det liten tvil om. Men selv om negativ straff, slik vi har beskrevet den, er etisk mindre problematisk enn positiv straff, betyr det ikke at den er etisk uproblematisk. Ikke minst er det et krav at utsettelsen av forsterkere er etisk akseptabel. Dette er lettest å oppnå når DRO går ut på å presentere og eventuelt utsette forsterkere som ikke er der i utgangspunktet, slik at behandlingen utelukkende blir et spørsmål om *hvor mye* tilgangen på forsterkere totalt sett skal øke. DRO og response cost som går ut på å redusere tilgangen på forsterkere personen allerede har tilgang på vil ofte være uakseptabel og uetisk. DRO, som all annen atferdsanalytisk og øvrig behandling, kan innebære etiske dilemmaer og kan ha utilsiktede effekter. Det er derfor også viktig at alle som har ansvar for behandlingen har tilstrekkelige kvalifikasjoner, både faglig og etisk (se bl.a. Eikeseth, Lovaas & Holden, i trykk).

Referanser

- Axelrod, S., & Apsche, J. (Eds.) (1983). *The effects of punishment on human behavior*. New York: Academic Press.
- Bassett, J., & Blanchard, J. (1977). The effect of the absence of close supervision on the use of response cost in a prison token economy. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 10, 375–379.
- Catania, A.C. (1998). *Learning* 4th edition. Upper Saddle River, NJ: Prentice-Hall.

- Eikeseth, S., Lovaas, O. I., & Holden, B. (i trykk). Use of aversive and restrictive intervention in behavioral treatment. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*.
- Finstad, J. (1994). Tegnøkonomi. *Diskriminanten*, 21, 4, 10-15.
- Finstad, J. (2001). Avtalestyring - en beskrivelse. *Diskriminanten*, 28, 2, 39-55.
- Gelfand, D.M. & Hartmann, D.P. (1975). *Child behavior analysis and therapy*. New York: Pergamon Press.
- Herrnstein, R. J. (1970). On the law of effect. *Journal of the Experimental Analysis of Behavior*, 13, 243-266.
- Holden, B. (2003). Atferdsproblemer hos mennesker med psykisk utviklingshemning. Kan forståelse av årsaker til atferdsproblemer føre til bedre behandling? I S. Eikeseth & F. Svartdal (Red.), *Anvendt atferdsanalyse. Teori og praksis* (ss. 321-338). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Holden, B. (2004). Non-kontingent forsterkning: En kortfattet, oppdatert framstilling. *Diskriminanten*, 31, 1&2, 3-14.
- Horne, H. & Øyen, B. (2005). *Målbrettet miljøarbeid. Anvendt atferdsanalyse. Del 1. Lærings-teori og dagliglivets pedagogikk*. Oslo: G.R.D. Forlag.
- Horner, R. D. (1980). The effects of an environmental "enrichment" program on the behavior of institutionalized profoundly retarded children. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 13, 473-491.
- Kahng, S., Tarbox, J., & Wilke, A. E. (2001). Use of a multicomponent treatment for food refusal. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 34, 93-96.
- Kazdin, A.E. (1972) Responce cost: The removal of conditioned reinforcers for therapeutic change. *Behavior Therapy*, 3, 533-546.
- Laraway, S., Snyckerski, S., Michael, J., & Poling, A. (2003). Motivating operations and terms to describe them: Some further refinements. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 36, 407-414.
- Matson, J. L., & DiLorenzo (1984). *Punishment and its alternatives. A new perspective for behavior modification*. New York: Springer Publishing Company.
- Perone, M. (2003). Negative effects of positive reinforcement. *The Behavior Analyst*, 26, 1-14.
- Rolider, A., & Van Houten, R. (1990). The role of reinforcement in reducing inappropriate behavior: some myths and misconceptions. I A. C. Repp & N. N. Singh (Eds.), *Perspectives on the use of nonaversive and aversive interventions for persons with developmental disabilities* (ss. 119-127). Sycamore, IL: Sycamore Publishing Company.
- Sidman, M. (1960). *Tactics of scientific research*. New York: Basic Books. (Ny utgave: Boston: Authors Cooperative, 1988).
- Sosial- og helsedirektoratet (2004). *Lov om sosiale tjenester kapittel 4A. Rettssikkerhet ved bruk av tvang og makt overfor enkelte personer med psykisk utviklingshemning*. Oslo: Sosial- og helsedirektoratet.
- Sturme, P. (1996). *Functional analysis in clinical psychology*. Chichester, UK: Wiley.
- Sulzer-Azaroff, B. & Mayer, G. R. (1991). *Behavior analysis for lasting change*. New York: Harcourt Brace College Publishers.
- Vollmer, T. R., Marcus, B. A., & Ringdahl, J. E. (1995). Noncontingent escape as treatment for self-injurious behavior maintained by negative reinforcement. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 28, 15-26.
- Weiner, H. (1962). Some effects of response cost upon human operant behavior. *Journal of The Experimental Analysis of Behavior*, 5, 201-208.

White, O. R. (1986). Precision teaching - precision learning. *Exceptional Children*, 52, 522-534.